

Anna Lasota-Kapczuk

ORCID: 0000-0002-7166-8089

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Studia Doktoranckie, Wydział Nauk Społecznych

Doświadczenia kobiet w działalności konspiracyjnej i niepodległościowej w latach 1914–1945

Tradycja zaangażowania Polek w narodową działalność o charakterze niepodległościowym sięga okresu zaborów. Rodzaj przydzielanych im w tym zakresie zadań był zależny od dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej oraz aktualnego zapotrzebowania, jednakże najczęściej delegowano je do zadań pomocniczych – opieki nad rannymi, organizacji zaplecza materialnego dla walczących mężczyzn – lub powierzano im obowiązki kurierskie¹. Już wówczas jednak odnotowywano przykłady kobiet, które odrzucały tradycyjne wzorce ról społecznych i angażowały się w walki zbrojne. Jednak pomimo obecności w historii powstań narodowościowych postaci takich jak Emilia Plater, powszechnie podziwiana za odwagę i męstwo, pojawiające się propozycje włączenia kobiet do struktur wojskowych były krytykowane jako podważające tradycyjny podział ról społecznych. W XX w. nadal powszechne było przekonanie o braku predyspozycji kobiet do udziału w otwartych walkach zbrojnych, jednak pogarszająca się sytuacja militarna i wynikające z niej braki kadrowe sprawiły, że zakres

¹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Żeńskie oddziały sabotażowo-dywersyjne w strukturach armii podziemnej w latach 1940-1944 na podstawie relacji i wspomnień ich członkiń*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2015, nr 2(26), s. 117.

zadań przydzielanych kobietom ulegał stałemu poszerzeniu – w ramach nowych obowiązków podejmowały one prace w biurach i wojskowych kancelariach. Wstępowały również do partii politycznych i aktywnie angażowały się w przygotowania obronne w dwudziestolecu międzywojennym. W okresie II wojny światowej kobiety podejmowały służbę w armii podziemnej – zakres ich zadań w tym obszarze określił gen. Kazimierz Sosnkowski w rozkazie powołującym Związek Walki Zbrojnej w 1939 r. Kobięcie oddziały organizacji miały realizować zadania pomocnicze w postaci działań propagandowych, kolportażu prasy i ulotek, utrzymania łączności i transportu oraz służby sanitarnej². Jednak trzy lata później, w październiku 1941 r., rozkaz Komendanta Sił Zbrojnych w Kraju nr 51 znacząco rozszerzał zakres aktywności kobiet żołnierzy. Powierzono im zadania w zakresie łączności pomiędzy komendami, umożliwiono udział w akcjach wywiadowczych i dywersyjnych oraz przygotowywano do aktywnej służby w czasie powstania, po wybuchu którego planowano przeznaczyć je nie tylko do służby sanitarnej, ale również do akcji ofensywnych prowadzonych przez męskie oddziały bojowe, w zależności od bieżącego zapotrzebowania³. Przedłużająca się okupacja niemiecka sprawiła, że wzrosły wymagania co do skuteczności walki konspiracyjnej. Zauważono jednocześnie, że kobiety wykonujące zadania wywiadowcze w okolicy obiektów strategicznych okupanta wzbudzają mniejsze podejrzenia niż mężczyźni, zaś nawet dostrzeżone przez wartowników potrafią przekonująco uzasadnić swoją obecność na strzeżonym terenie⁴. Następstwem przekonania o faktycznej wartości kobiet w działaniach konspiracyjnych był zarówno ich werbunek do męskich zespołów sabotażowo-dywersyjnych, jak również tworzenie całkowicie

² *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, *Wrzesień 1939–1945*, red. H. Czarnocka, J. Garliński, K. Iranek-Osmecki, Londyn 1994, s. 10–11.

³ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Żeńskie oddziały sabotażowo-dywersyjne...*, s. 120.

⁴ *Ibidem*, s. 121.

kobiecych oddziałów o tym charakterze. W konsekwencji dla polskich służb wywiadowczych pracowało wiele agentek, zarówno Polek, jak i obywaterek innych państw - wystarczy wspomnieć najsłynniejszą polską kobietę szpiega: Krystynę Skarbek, zwerbowane przez rotmistrza Jerzego Sosnowskiego Benitę von Falkenhayn i Renate Natzmer czy działającą w okresie PRL Alice Krafczyk. Celowo bohaterkami tego opracowania są jednak kobiety, o których konspiracyjnej działalności dla państwa polskiego wspomina się rzadziej: Izabella Horodecka, Władysława Macieszyna oraz Elżbieta Zawacka. Zauważalna zbieżność losów, charakterów, motywacji i wojennych doświadczeń tych kobiet, a także działania, które podejmowały w interesie państwa polskiego sprawiają, że warto pochylić się nad ich życiorysami.

Izabella Maria Horodecka (z d. Malkiewicz) urodziła się 1 maja 1908 r. w Moskwie, w polskiej rodzinie z patriotycznymi tradycjami sięgającymi okresu polskich powstań narodowych. Pochodzący z Wilna ojciec, Władysław Malkiewicz h. Korab, pracował w przedsiębiorstwie budującym rurociągi, zaś matka, Genowefa Malkiewicz z domu Werakso h. Paprzyca, była malarką, absolwentką Akademii Strogonowskiej⁵. W 1917 r., uciekając przed rewolucją bolszewicką, Malkiewiczowie opuścili podmoskiewską Czuchlinkę i wyjechali do Wilna, a następnie do Warszawy, gdzie ojciec Izabelli objął stanowisko dyrektora państwowego monopolu solnego. Posada ta umożliwiła rodzinie nawiązanie licznych znajomości w towarzystwie wyższych sfer międzywojennej Warszawy. W 1927 r. Izabella zdała maturę i podjęła studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, które wkrótce porzuciła na rzecz nauki w dwuletniej Szkole Handlowej. W 1931 r. ukończyła dodatkowo kurs buchalteryjny i podjęła pracę w biurze statystycznym Związku Zakładów Ubezpieczeń Społecznych Pracowników Umysłowych⁶.

⁵ S. Gębski, K. Książek, *Izabella Horodecka z domu Malkiewicz (w Konspiracji Teresa Zawilska) (1908-2010)* [online] www.ktkaj.pttk.pl/IzaHorodecka.htm, dostęp: 22 V 2016.

⁶ Ibidem.

1 stycznia 1932 r. wyszła za mąż za Zygmunta Horodeckiego. Jako żona dobrze zarabiającego prawnika nie musiała pracować – porzuciła pracę w ZUS-ie i w 1937 r. rozpoczęła kurs pielęgniarstwa Czerwonego Krzyża Sióstr Sanitarnych. Po jego ukończeniu przez kilka miesięcy pracowała jako pielęgniarka w Szpitalu Ujazdowskim, następnie zaś skierowano ją do mobilizacyjnej rezerwy medycznej.

Wybuch wojny 1 września 1939 r. wymusił mobilizację – Horodecką przydzielono do XII Zespołu Chirurgicznego Szpitala Ujazdowskiego, gdzie asystowała przy operacjach i opatrywała rannych. W tym czasie jej mąż, pracujący w Ministerstwie Sprawiedliwości, w obawie przed aresztowaniem musiał ewakuować się na Polesie. Ostatnie spotkanie małżonków miało miejsce 5 września 1939 r.⁷ W 1941 r. Horodeckiego aresztowało NKWD. Trafił do rosyjskiego łagru, zaś w styczniu 1942 r. dołączył do armii generała Andersa. Po wojnie zamieszkał w Wielkiej Brytanii i starał się sprowadzić tam żonę. Horodecka ośmiokrotnie podejmowała próby wyjazdu z Polski i dołączenia do męża, za każdym razem odmawiano jej jednak wydania paszportu. W 1954 r. Horodecki poprosił żonę o rozwód i ożenił się po raz drugi, Izabella zaś nie wyszła więcej za mąż⁸.

8 września 1939 r. Horodecką wraz z personelem Szpitala Ujazdowskiego ewakuowano do Trembowli, gdzie zorganizowano Szpital Polowy Nr 104. 17 września terytorium to znalazło się pod okupacją Sowiećów, a oficerowie Armii Czerwonej aresztowali większość personelu. Horodeckiej udało się uniknąć zatrzymania z powodu konieczności opieki nad chorymi. Wspominała potem: „(...) w czasie okupacji, nazwiska większości naszych lekarzy znalazłam w Nowym

⁷ M. Biskup, *Iza, co nie znała strachu*, [online], www.blogbiszopa.pl/2011/05/Iza-co-nie-zнала-strachu, dostęp: 22 V 2016.

⁸ I. Horodecka, *Izabella od wyroków*, rozm. przepr. W. Kalicki, [online], www.wysokie-obcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,2929999.html, dostęp: 22 V 2016.

Kurierze Warszawskim na listach zamordowanych w Katyniu”⁹. W listopadzie 1939 r. Horodecka dojechała do Lwowa, skąd udała się w kierunku „zielonej granicy” sowiecko-niemieckiej. W Oleszycach trafiła na okres otwartych przejść granicznych, dzięki czemu dotarła na terytorium Generalnego Gubernatorstwa i powróciła do Warszawy. W latach 1940-1944 Horodecka pracowała jako księgowa w Kawiarni Artystów Polskich, gdzie zatrudniona była również jej siostra, aktorka Irena Malkiewicz. W 1942 r. przyjęła propozycję pracy na podobnym stanowisku w Biurze Budowlanym, którą otrzymała od klienta kawiarni, inż. Jana Przybylskiego¹⁰. Szybko zorientowała się, że biuro stanowi przykrywkę dla działalności dywersyjnej organizacji Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej, prowadzonej pod kryptonimem „Wachlarz”. Powołany w 1941 r., miał osłaniać planowane powstanie przeciw Niemcom wycofującym się z frontu wschodniego oraz prowadzić akcje dywersyjne na aprowizacyjnych szlakach ich armii¹¹. W magazynach Biura gromadzono broń, materiały wybuchowe i amunicję, które następnie przekazywano oddziałom podziemia. W kwietniu 1942 r. dowódca Wachlarza, płk Remigiusz „Doktor” Grocholski, zaprzysiął Horodecką na żołnierza AK, nadając jej pseudonim „Teresa”¹². W październiku Biurem Budowlanym zainteresowało się Gestapo. Horodecką aresztowano i osadzono w areszcie śledczym przy al. Szucha 25. Po wyjściu na wolność i ponownym nawiązaniu kontaktu z podziemiem, 17 marca 1943 r. Horodecka weszła w struktury specjalnej komórki Oddziału II KG AK - Oddziału Likwidacyjnego, funkcjonującego pod kryptonimem 993/W - Wapiennik. Oddział ten tworzyły trzy plutony wykonawcze, wykonujące egzekucje osób

⁹ P. Słowiński, *Bohaterowie i zdrajcy. Polacy w służbach różnych wywiadów*, Chorzów 2012, s. 88.

¹⁰ Ibidem, s. 89.

¹¹ C. Chlebowski, *Wachlarz: monografia wydzielonej organizacji dywersyjnej Armii Krajowej: wrzesień 1941 - marzec 1943*, Warszawa 1983, s. 19-20.

¹² P. Słowiński, *Bohaterowie i zdrajcy...*, s. 89.

skazanych przez AK m.in. za kolaborację z okupantem. Dowódca Wapiennika, por. Leszek „Twardy” Kowalewski, tak przedstawił „Teresie” zakres jej obowiązków: „Będzie pani pracować przy likwidacji gestapowców, zdrajców, konfidentów i szmalcowników. Jest pani na tyle mocna, by dać sobie radę?”¹³. Odpowiedź była twierdząca. Zadania Horodeckiej w Wapienniku obejmowały przygotowywanie akcji likwidacyjnych od strony wywiadowczej i logistycznej. Oznaczało to długą obserwację: rozpoznanie osoby, poznanie jej planu dnia, ustalenie optymalnego czasu i miejsca wykonania wyroku, przekazanie broni wykonawcom egzekucji oraz odebranie i ukrycie jej po zakończeniu operacji. Kluczowe było zidentyfikowanie obiektu egzekucji. Dowództwo przekazywało agentom jedynie ogólnikowe informacje na temat wyznaczonej osoby, gdyż w warunkach konspiracji dostęp do szczegółowych danych był utrudniony. Horodecka dysponowała zwykle przybliżonym rysopisem i adresem podejrzanego. Wśród osób, które obserwowała, znaleźli się liczni konfidenti i denuncjatorzy Gestapo (m.in. Wanda Mostowicz i Eugeniusz Świerczewski, zaangażowani w aresztowanie gen. Stefana „Grota” Roweckiego), Wilhelm Leitgeber – szef sekcji warszawskiej policji kryminalnej, jak również Kazimierz Lubarski, zwany „królem szmalcowników”.

Za główny sukces w konspiracyjnej działalności Izabelli Horodeckiej należy uznać fakt, iż podczas całego okresu współpracy z referatem 993/W była jedną z najbardziej skutecznych kobiet oddelegowanych do zadań wywiadowczych, pozostając jednocześnie niewykrytą przez Gestapo. Brała udział w dwudziestu trzech akcjach likwidacyjnych, z których większość zakończyła się egzekucją skazanego¹⁴. Zachowanie tak wysokiej skuteczności przy jednoczesnym niewzbudzaniu podejrzeń okupanta było możliwe przede wszystkim dzięki rozległej sieci kontaktów wśród tzw. dobrego towarzystwa Warszawy,

¹³ Ibidem.

¹⁴ I. Horodecka, *Izabella od wyroków...*

utworzona przez Horodecką jeszcze przed wojną. Po latach wspominała: „Znałam wielu wojskowych, lekarzy, prawników, aktorów, ludzi wolnych zawodów. Tymczasem większość z Wapiennika była w czasie wojny zbyt młoda, by zdążyć wyrobić sobie szersze stosunki towarzyskie. Moje kontakty procentowały w czasie okupacji. Dzięki środowiskowym koneksjom niejednokrotnie zdobywałam bezcenne informacje”¹⁵. Wszelkie podejrzenia o współpracę z konspiracyjną organizacją oddalał zarówno wygląd Horodeckiej – elegancki, klasyczny ubiór, staranny makijaż, długie futro, umożliwiające osłonę przenoszonej broni – jak również umiejętność gry aktorskiej i improwizacji. Dzięki wyjątkowej inteligencji Izabelli oraz sztuce zachowywania zimnej krwi nawet w krytycznych sytuacjach, przełożeni uważali ją za osobę zdolną do rozpracowania najbardziej beznadziejnych spraw.

Po wybuchu powstania warszawskiego oddział 993/W przemianowano na kompanię Zemsta, wchodzącą w skład batalionu Pięść. Horodecka uczestniczyła w walkach w obronie Woli i Starówki, skąd kanałami przedostała się na Żoliborz, a następnie do Puszczy Kampinoskiej, skąd nie wróciła już do pogrążonej w walce Warszawy. Przyłączyła się do partyzantki AK w ramach grupy Kampinos – walczyła m.in. pod Jaktorowem, gdzie została ranna. Po rozbiciu Kampinosa 29 września 1944 r. ukrywała się, jednak 15 października niemiecka policja aresztowała ją w Drzewicy. Początkowo osadzono ją w więzieniu w Tomaszowie Mazowieckim, później zaś przeniesiono do obozu w Częstochowie, z którego zwolniono ją 3 listopada. Powróciła do Drzewicy, gdzie została łączniczką dowódcy miejscowego oddziału AK z Grodziskiem Mazowieckim. Postrzał w łokieć 16 grudnia 1944 r. pod Grójcem zakończył jej partyzancką działalność¹⁶.

W styczniu 1945 r. Horodecka wróciła do Warszawy, gdzie w przedsiębiorstwach budowlanych i Ministerstwie Budownictwa

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ S. Gębski, K. Książek, *Izabella Horodecka...*

pracowała do przejścia na emeryturę w 1968 r. Pomimo iż kilkanaście lat wcześniej z narażeniem życia działała na rzecz państwa polskiego, władze PRL konsekwentnie odmawiały jej wydania paszportu, dzięki któremu mogłaby dołączyć do męża. Dopiero w 1957 r. otrzymała paszport turystyczny i poświęciła się pasji podróżniczej – do roku 1995 odwiedziła 55 państw na sześciu kontynentach. W 1949 r. wstąpiła do kombatanckiego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, zaś 27 maja 1991 r. została członkiem Światowego Związku Żołnierzy AK. Jej ostatnim stopniem wojskowym był podpułkownik¹⁷.

O sukcesach Horodeckiej w czasie jej pracy konspiracyjnej oraz działalności partyzanckiej świadczą liczne odznaczenia, m.in. Krzyż Walecznych z podwójnym okuciem z 1949 r., Order Virtuti Militari V Klasy (1945) i Medal Wojska Polskiego (1969). Łącznie uhonorowano ją trzynastoma odznaczeniami wojskowymi i czterema cywilnymi. W 1992 r. spisała swoje wojenne przeżycia w publikacji *Ocalone od niepamięci. Wspomnienia z lat 1939–1945*. 1 kwietnia 2010 r., w wieku 102 lat, Izabella Horodecka zmarła w Warszawie, gdzie została pochowana na Starych Powązkach.

Motywacją Horodeckiej do podjęcia aktywności konspiracyjnej była rozwijana od dzieciństwa silna tożsamość patriotyczna. Niewątpliwym jej sukcesem była skuteczna działalność w strukturach Wapiennika – dzięki umiejętności wykorzystania posiadanych kontaktów towarzyskich i zdolności aktorskich przyczyniła się znacząco do wyeliminowania licznych wrogów ojczyzny, pomimo że nigdy nie wykonała wyroku śmierci. Za jedną z przyczyn tej skuteczności można niewątpliwie uznać silne zaangażowanie w wykonywane zadania, wynikające z przekonania Horodeckiej o słuszności działań podejmowanych przez Wapiennika. Po latach, zapytana w wywiadzie, czy miała wątpliwości odnośnie do zasadności wyroków śmierci wyko-

¹⁷ Ibidem.

nywanych przez oddział, odpowiedziała następująco: „Nigdy nie wątpiłam w słusność wyroków sądów specjalnych. Wszyscy w naszym oddziale byliśmy pewni, że kontrwywiad AK prowadzi śledztwa starannie, że w każdym wypadku zgromadzone dowody zdrady są stuprocentowe. Sami przecież byliśmy w strukturze kontrwywiadu KG AK i nasze rozpoznania prowadziliśmy nadzwyczaj dokładnie”¹⁸. Innym czynnikiem wzmagającym zaangażowanie Horodeckiej w działalność konspiracyjną był brak rodziny. Realizacja kolejnych zadań nie pozwalała Izabeli pogрузić się w rozmyślaniach o rozłące z mężem: „Dawałam sobie radę. Może dlatego, że nie miałam czasu na użalanie się nad sobą. Nie miałam życia rodzinnego, bo mąż we wrześniu znalazł się w Wilnie. Próby zorganizowania mu przejścia przez zieloną granicę spaliły na panewce. (...) Koncentrowałam się wyłącznie na swoich zadaniach”¹⁹. Należy również zauważyć, że nie będąc odpowiedzialną za rodzinę, nie posiadając dzieci, które mogłaby osierocić, Horodecka mogła pozwolić sobie na podejmowanie ryzyka, niezbędnego dla skutecznej pracy wywiadowczej.

Kolejna bohaterka polskich struktur niepodległościowych działających w XX w., Władysława Srzednicka, urodziła się 30 czerwca 1888 r. w znajdującym się wówczas pod zaborem austriackim majątku Karwin w powiecie Proszowice²⁰. Jej ojcem był prawnik, Leon Srzednicki h. Pomian, zaś matką – Paulina Srzednicka (z d. Tomaszewicz). Srzedniccy pielęgowali tradycje patriotyczne, kształtując w dzieciach – Władysławie, Tadeuszu, Julianie i Ludwiku przywiązanie do idei niepodległościowych. Gdy Władysława miała dwa lata, jej 11-letni wówczas brat śmiertelnie postrzelił ojca podczas polowania. Po tym wypadku matka zrzekła się małżeńskiego majątku i przeprowadziła

¹⁸ I. Horodecka, *Izabella od wyroków...*

¹⁹ Ibidem.

²⁰ *Jadwiga Władysława Macieszyna z d. Srzednicka* w bazie Parlamentarzyści, Biblioteka Sejmowa, [online], https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=00000_0921&find_code=SYS&local_base=ARS10, dostęp: 25 II 2017.

wraz z dziećmi do Warszawy. Tam Władysława rozpoczęła naukę w Gimnazjum Żeńskim, którą ukończyła w wieku 16 lat. W 1904 r. matka wysłała ją do Kuźnic k. Zakopanego, gdzie w zakładzie gospodarstwa domowego hrabiny Zamoyskiej dziewczyna uczyła się prowadzenia domu. W 1909 r., pod presją matki, wyszła za mąż za sklepikarza, Tomasza Pawełkiewicza. Dzień po ślubie Władysława odeszła od męża mówiąc, iż „nie przywykła do brutalności”²¹. Wkrótce uzyskała rozwód kościelny i jeszcze w 1909 r. wyjechała do Krakowa, gdzie planowała rozpocząć studia. Było to możliwe, gdyż od 1894 r. Uniwersytet Jagielloński zezwalał na studia również dziewczętom. Uczelnie położone w Galicji umożliwiały studentom naukę w języku polskim oraz pozwalały na zakładanie organizacji studenckich. Jeszcze przed podjęciem studiów Władysława, wśród krakowskich znajomych nazywana Sławą, zaangażowała się w działalność patriotyczną. W Krakowie poznała Feliksa Młynarskiego, jednego z przywódców „Zarzewia” – Organizacji Młodzieży Niepodległościowej, głoszącej hasła pełnej suwerenności Polski. Jej działacze zainicjowali w 1910 r. powstanie tajnej Armii Polskiej (AP), dążącej do utworzenia polskich niezależnych sił zbrojnych. Kierownictwo AP wdrażało młodzież i studentów do działań wojskowych: tworzone drużyny harcerskie i Polskie Drużyny Strzeleckie. Sława dołączyła do AP, a jej rozważania na temat działań niepodległościowych zaowocowały wydaniem przez Młynarskiego w 1911 r. książki *Zagadnienia polityki niepodległości*²².

W 1911 r. ukształtowała się krakowska Polska Drużyna Strzelecka (PDS), szkoląca młodzież na wypadek powstania narodowego lub wojny. Jedyną kobietą w PDS była Zofia Zawiszancka, jednak na prośbę Młynarskiego w jej szeregi przyjęto również Sławę. Z czasem udało się sformować żeńską drużynę strzelecką, na czele której stanęły Zawi-

²¹ M. Weber, *Agentka dwóch wojen. Władysława Macieszyna „Sława” 1888-1967*, Warszawa 2014, s. 24.

²² Ibidem, s. 26.

szanka i Sława, kierująca wydziałem sanitarnym i szkoleniowym. W Drużynach Sława przeszła kurs szkoły podoficerskiej, na potrzeby którego tłumaczyła podręczniki wojskowe, zdobywając w ten sposób wiedzę z zakresu służby sanitarnej, terenoznawstwa, musztry, strategii i taktyki. W październiku 1911 r. rozpoczęła studia w Polskiej Szkole Nauk Politycznych²³. Jednocześnie uczestniczyła w spotkaniach akademickiego towarzystwa Znicz, kierowanego przez Stanisława Długosza, znajomość z którym przerodziła się w obustronne uczucie. Drogi obojga rozeszły się w czerwcu 1913 r., kiedy Srzednicka złożyła ostatnie egzaminy i osiadła w Wieruszowie, zaś Długosz wyjechał za granicę.

W pierwszych dniach wojny, w sierpniu 1914 r., Sława Srzednicka wyjechała do Krakowa, gdzie dołączyła do grupy strzelców PDS i oczekując na przydział na front pracowała jako sanitariuszka. Na drodze jej ambicjom wojskowym stanął rozkaz Józefa Piłsudskiego, zakazujący kobietom walk frontowych. W październiku 1914 r. Sława dołączyła do utworzonego przez Piłsudskiego Żeńskiego Oddziału Wywiadowczego (ŻOW) przy Biurze Wywiadowczym Legionów Polskich, na czele którego stała późniejsza żona Naczelnika, Aleksandra Szczerbińska²⁴. Oddział liczył 46 kobiet, do których zadań należało przede wszystkim badanie głębokości frontu i rozmieszczenia wojsk, ale również utrzymywanie łączności z warszawską Komendą Polskiej Organizacji Wojskowej. Między Legionami a POW agentki przenosiły wiadomości polityczne, raporty, broń i nielegalne wydawnictwa. Srzednickiej powierzono referat łączności. W ramach ŻOW odbyła trzy misje, w trakcie których przekazywała rozkazy, dokumenty, pieniądze oraz meldunki, przy okazji obserwując ruchy wojsk rosyjskich. Po wykona-

²³ Ibidem, s. 33.

²⁴ J. Dufrat, *Pod komendą Piłsudskiego: kobiety w formacjach legionowych w okresie I wojny światowej*, [online], <http://mjp.najlepszeimedia.pl/pod-komenda-pilsudskiego-kobiety-w-formacjach-legionowych-w-okresie-i-wojny-swiatowej>, dostęp: 27 V 2016.

niu tych zadań, z racji doświadczenia i przeszkolenia wojskowego Szrednickiej, dowódca POW, por. Tadeusz Żuliński, zaproponował jej wyjazd do Kijowa, gdzie miała zawieźć fałszywe paszporty, instrukcje oraz broń dla aresztowanych legionistów z Królestwa Polskiego. W przypadku udowodnienia im rosyjskiego obywatelstwa, które wielu z nich faktycznie posiadało, mieli oni zostać skazani na śmierć. Dodatkowym zadaniem Szrednickiej było zorganizowanie w Kijowie sekcji żeńskiej przy Komendzie Naczelnej III POW²⁵. W marcu 1915 r. Sława zrealizowała powierzone jej zadania: wyszkoliła i zorganizowała sekcje kobiece POW w Kijowie i Lwowie, a wraz z tą ostatnią zaplanowała udaną akcję uwolnienia legionistów z rosyjskiego więzienia. Z legalnym paszportem podjęła podróż powrotną do kraju – przez Kijów, Odesę, Rumunię i Austrię. W Wiedniu kilkakrotnie aresztowano ją pod zarzutem szpiegostwa, w wyjaśnieniu sytuacji pomógł jej jednak tamtejszy dowódca Stacji Zbrojnej Legionów Polskich – por. Adolf Maciesza²⁶. Po dotarciu do Piotrkowa Trybunalskiego w lipcu 1915 r., Szrednicka dowiedziała się, że w kwietniu Biuro Wywiadowcze i Żeński Oddział Wywiadowczy zostały rozwiązane przez Austriaków, co oznaczało, że nie ma komu złożyć raportu. Szukając Józefa Piłsudskiego, Sława dotarła do miejsca postoju I Brygady na Lubelszczyźnie, gdzie przekazała Naczelnikowi zebrane informacje. Przy okazji spotkała się także ze stacjonującym w okolicy I Brygady Stanisławem Długoszem, z którym jeszcze tego samego dnia się zaręczyła. Prawdopodobnie para wzięła frontowy ślub, jednak brakuje jakichkolwiek dowodów na potwierdzenie tego faktu. 6 sierpnia 1915 r. Stanisław Długosz zginął pod Samokłeskami k. Lubartowa²⁷. Sława głęboko przeżyła jego śmierć; od tamtej pory używała oficjalnie jego nazwiska. Zwróciła się również do Piłsudskiego z prośbą o przydzielenie jej do oddziału męskiego w miejsce

²⁵ M. Weber, *Agentka dwóch wojen...*, s. 49.

²⁶ Ibidem, s. 50.

²⁷ Ibidem, s. 56.

narzeczonego, jednak Komendant wyraził zgodę jedynie na zatrudnienie w przyfrontowym szpitalu, skąd wkrótce została zwolniona. Sława Długoszowa, jak się od tej pory nazywała, powróciła do Krakowa, gdzie zajęła się porządkowaniem literackiej twórczości narzeczonego, co zaowocowało wydaniem w 1917 r. tomiku jego poezji *Przed złotym czasem*²⁸. Następnie wyjechała do Warszawy, gdzie rozpoczęła pracę organizacyjną w POW, obejmującą głównie działania na rzecz odbudowy struktur Wojska Polskiego oraz pomoc rodzinom legionistów.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości 11 listopada 1918 r., Sława Długoszowa nie poświęciła się życiu prywatnemu. W 1919 r. zajęła się organizowaniem siatki wywiadowczej wśród niemieckiej Polonii. W okresie wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. pomagała repatriantom i jeńcom powracającym z terenów wschodnich. Po zawarciu przez Polskę pokoju z bolszewicką Rosją, Długoszowa została przez Oddział II WP wysłana do Niemiec, gdzie pod pozorem wykładów na temat niepodległości Rzeczypospolitej dla robotników polskich prowadziła prawdopodobnie działania wywiadowcze w Bochum, Essen, Dortmundzie, Szczecinie i Berlinie²⁹. Zaraz po powrocie do Polski wiosną 1923 r. Sława otrzymała order *Virtuti Militari*, zaś w 1925 r. szef Wydziału Wywiadowczego, ppłk Bociański wystawił jej zaświadczenie, zgodnie z którym „pracowała w Oddziale II Sztabu MSW w charakterze urzędniczek do specjalnych zleceń poza granicami Rzeczypospolitej od 1-go lutego 1922 roku do 1-go marca 1923”³⁰. W lipcu 1924 r. Sława zaczęła organizować sobie nowe życie – zamieszkała przy ul. Polnej w Warszawie i podjęła pracę w Dyrekcji Funduszu Bezrobocia, gdzie pracowała do momentu przejścia na emeryturę w 1934 r.³¹ 13 listopada 1926 r., po długich namowach, wyszła za mąż za poznanego kilka lat

²⁸ Ibidem.

²⁹ Biblioteka Sejmowa, *Jadwiga Władysława Macieszyna...*

³⁰ Komisja Historii Kobiet w walce o Niepodległość, II-M/1,teczka Władysławy Macieszyny za: M. Weber, *Agentka dwóch wojen...*, s. 65.

³¹ Biblioteka Sejmowa, *Jadwiga Władysława Macieszyna...*

wcześniej w Wiedniu ppłk. Adolfa Macieszę³². Przyjaciele postrzegali to małżeństwo „jako solidne przymierze życiowe dwojga ludzi, związanych wzajemnym szacunkiem i zaufaniem, głęboką wspólnotą ideową”, zaś dla Sławy oznaczało ono również powrót do kręgu dawnych towarzyszy walk, będących od tej pory bliskimi przyjaciółmi. Wkrótce ich wsparcie okazało się bezcenne: śmierć kolejnych bliskich osób – męża (w czerwcu 1929 r. Adolf zmarł na zawał serca), brata Tadeusza oraz matki – doprowadziła do załamania Sławy.

Odeskoczną od trudności w życiu osobistym stanowiła dla Macieszyny aktywność społeczna i polityczna – 15 września 1935 r. została senatorką IV kadencji II RP z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Zasiadała m.in. w komisji budżetowej, administracyjnej, opieki społecznej oraz gospodarczo-skarbowej³³. 5 lat później, w maju 1939 r., kolejny etap życia Sławy rozpoczął przeszkolenie w zakresie „Wielkiej Dywersji”, zorganizowane przez Oddział II SG WP. Jego celem było przygotowanie do prewencyjnej służby wywiadowczej w obliczu zbliżającej się II wojny światowej. 1 września 1939 r., podczas oblężenia stolicy, Macieszynę skierowano do dyspozycji Stefana Starzyńskiego. 27 września Sława znalazła się w gronie siedmiu osób, które utworzyły załazek przyszłej Służby Zwycięstwu Polski, gdzie była odpowiedzialna za utrzymanie łączności pomiędzy SZP a Radą Główną Polityczną³⁴. Zajmowała się również kolportażem prasy. W kwietniu 1942 r. została zastępczynią Wandy Gertz, dowodzącej kobiecym oddziałem Dywersji i Sabotażu (DYSK). Dokładny zakres jej obowiązków nie jest znany, wiadomo jednak, że jako zastępczyni dowódcy brała udział w akcjach dywersyjnych oddziału. Jej służba w DYSK-u trwała do końca 1942 r.³⁵ W styczniu 1943 r. Sława otrzymała pracę w wywia-

³² M. Weber, *Agentka dwóch wojen...*, s. 66.

³³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, BBWR 42, *Wybory do Senatu RP w 1935 r.*

³⁴ M. Weber, *Agentka dwóch wojen...*, s. 87-88.

³⁵ J. Podrygałło, *Ach te dziewczęta. DYSK we wspomnieniach i relacjach*, Warszawa 1996, s. 42.

dzie – kpt Karol Trojanowski, dowódca „Straganu”³⁶ poszukiwał osób do pracy w swojej siatce wywiadowczej, zaś ona przejawiała wszystkie cechy pożądane w pracy wywiadowczej – była inteligentna, przeszła wymagane przeszkolenie wojskowe i rozpoznawcze, a także doskonale знаła język niemiecki. Ponadto wykonywała już zadania związane z prowadzeniem działań wywiadowczych. Objęła zadania kurierki i agentki w Referacie „Zachód”. Przydzielono ją do grupy WO-1 Południe, obejmującą zasięgiem tereny południa Rzeszy Niemieckiej. Realizacja jej zadań wymagała podróży na trasie Warszawa–Wiedeń–Heidelberg³⁷. Wiedeńska siatka wywiadowcza pozyskiwała informacje z tamtejszych zakładów przemysłowych produkujących uzbrojenie dla Niemców. Macieszyńskie przydzielono kryptonim Y-59, natomiast ona sama do pracy wywiadowczej przybrała pseudonim „Katarzyna”. Otrzymała stosowną przepustkę i fałszywe dokumenty, wystawione na nazwisko volksdeutschki Gertrudy Wagner. Odbyła cztery podróże, w ramach których z Warszawy do Wiednia transportowała pocztę i kartki żywnościowe, zaś w drodze powrotnej przewoziła meldunki wywiadowcze. Podczas pierwszej misji Sława poznała kluczowe osoby Grupy Wiedeńskiej, w tym jej założyciela, Karola Rittera von Englischa. Gdy 3 kwietnia 1943 r. wyruszała z ostatnią misją, w wyniku zdrady w szeregach organizacji na trop siatki wpadło już Gestapo. Wiedeńska placówka została rozbita, zaś Macieszyńską aresztowano pięć dni później³⁸. Przed zatrzymaniem zdołała przekazać wyznaczonym agentom informacje o niemieckiej broni V2 oraz depeszach pomiędzy Oddziałem II a londyńskim dowództwem aliantów. Agentkę osadzono w areszcie Polizeigefangenhause, a następnie w więzieniu Margarethen, gdzie brutalnie, ale bezskutecznie próbowano wymusić na niej

³⁶ „Stragan” stanowił Wydział Wywiadu Ofensywnego, funkcjonujący w ramach II Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego ZWZ-AK.

³⁷ M. Weber, *Agentka dwóch wojen...*, s. 93.

³⁸ Ibidem, s. 98-99.

zeznania. 22 lutego 1945 r. rozpoczął się proces członków wiedeńskiej siatki wywiadowczej, w wyniku którego 14 marca Macieszynę skazano na śmierć przez ścięcie gilotyną³⁹. Agentka odmówiła złożenia podania o ułaskawienie. Dwa tygodnie po wyroku zachorowała – objawy wskazywały na tyfus plamisty. Z powodu obaw o wybuch epidemii, egzekucję odroczono do czasu rozpoznania choroby. W tym czasie diametralnie zmieniła się sytuacja militarna Rzeszy. 7 kwietnia 1945 r. władze Margarethen zwolniły wszystkie przebywające w nim kobiety, dzięki czemu we wrześniu tego samego roku, po próbach ratowania zrujnowanego w więzieniu zdrowia, Macieszyna wróciła do Polski⁴⁰. Nowa władza ludowa zdawała się nie dostrzegać zasług, jakie Sława położyła dla ojczyzny – kobiecie odmówiono nawet prawa do zajęcia jej przedwojennego, warszawskiego mieszkania przy Al. Szucha 16. Dopiero pod koniec życia Macieszyny, po wieloletniej batalii sądowej, przyznano jej niewielką kawalerkę oraz rentę inwalidzką w wysokości 500 zł, pozwalającą na zaspokojenie jedynie podstawowych potrzeb. Sama Sława, zapytana, z czego żyje, miała odpowiedzieć: „Jak to z czego? Żyję po prostu z przyzwyczajenia”⁴¹. Zatrudniła się jako instruktorka szkoleniowa w Społeczno-Obywatelskiej Lidze Kobiet Polskich, gdzie pracowała do 1949 r. Słaby stan zdrowia nie pozwolił jej na długą pracę zarobkową – kolejne lata Macieszyna spędziła w szpitalach i sanatoriach. Względny spokój odzyskała dopiero pod koniec życia – zamieszkała w wywalczonym mieszkaniu i związała się ze swoją młodzieńczą miłością, Feliksem Młynarskim. Para planowała się pobrać, jednak z powodu raka płuc Władysława trafiła do szpitala onkologicznego przy ulicy Wawelskiej, gdzie zmarła 21 czerwca 1967 r. w wieku 79 lat. Trzy dni później została pochowana w rodzinnym grobie na Powązkach. Jej zasługi dla

³⁹ Ibidem, s. 106.

⁴⁰ Ibidem, s. 109.

⁴¹ K. Chabros, *Maria Weber: Agentka dwóch wojen – recenzja*, [online], <http://www.nowa-strategia.org.pl/maria-weber-agentka-dwoch-wojen-recenzja/>, dostęp: 1 III 2017.

niepodległej Polski doceniono dopiero po śmierci: 6 czerwca 1970 r. uhonorowano ją pośmiertnie Krzyżem Armii Krajowej, a 26 marca 2010 r. Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski za osiągnięcia w działalności państwowej.

Podobnie jak w przypadku Izabelli Horodeckiej, głównym sukcesem Władysławy Macieszyny była skuteczna działalność w strukturach pracujących na rzecz niepodległości i zapewnienia bezpieczeństwa państwa polskiego. Była współzałożycielką kobiecych oddziałów wojskowych, czym stworzyła wielu innym kobietom możliwość podjęcia zorganizowanych działań w imię odzyskania niezależności Polski. Powodów tego sukcesu należy upatrywać na kilku płaszczyznach; pierwszy z nich to zespół cech wewnętrznych Sławy – mocny charakter, odwaga i inteligencja: „Zdawała się nie wiedzieć, co to strach. Posiadała w wysokim stopniu umiejętność konspirowania. (...) Nie dawała się sprowokować do wybuchu przeciwnikom, natomiast sama, uznając swoją rację, potrafiła z pasją, nie licząc się z konsekwencjami osobistymi, bronić swego stanowiska. Posiadała wielką siłę woli i wytrzymałość fizyczną. (...) W stosunkach z ludźmi, którym miała coś do zarzucenia – była bezkompromisowa”⁴². Duże znaczenie dla skutecznej aktywności wywiadowczej miała również doskonała znajomość języka niemieckiego oraz zdolności aktorskie, umożliwiające jej wcielanie się w rolę volksdeutschki podczas realizacji obowiązków kurierskich. Silna motywacja Sławy do działania wynikała w dużej mierze z patriotycznego wychowania, ale można przypuszczać, że równie duże znaczenie miały w tej kwestii bliskie związki uczuciowe z działaczami niepodległościowymi. Sława jako studentka silnie utożsamiała się z wyznawanymi przez partnerów wartościami, co w połączeniu ze stałą potrzebą samorealizacji i rozwoju skutkowało nieustannym angażowaniem się w kolejne aktywności na rzecz zapewnienia bezpie-

⁴² M. Weber, *Agentka dwóch wojen...*, s. 45.

czeństwa państwa, poczynawszy od pracy w charakterze sanitariuszki, poprzez kurierkę, aż po senatorkę RP i agentkę wywiadu. Rozpoczęcie działalności w kobiecych strukturach wojskowych byłoby zapewne dużo trudniejsze, gdyby nie wsparcie ze strony Feliksa Młynarskiego, z którym pozostawała w bliskich relacjach w czasach studenckich. To na jego prośbę Sławę przyjęto bowiem do Polskich Drużyn Strzeleckich.

Za prywatny sukces Sławy Macieszyny można uznać umiejętność walki o swoje prawa i obrony swoich przekonań – odejście od męża i wyjazd na studia wbrew woli rodziny było ówczesnie sytuacją rzadko spotykaną, zaś w dużej mierze to właśnie ten zdecydowany krok umożliwił jej dalszy rozwój. Z kolei jej działalność na rzecz rozwoju kobiecych struktur wojskowych sprzyjała również poszerzeniu praw kobiet, do czego zainspirowała ją ciotka – Anna Tomaszewicz-Dobrska, pierwsza kobieta lekarz w Królestwie Polskim. We wspomnieniu po śmierci ciotki w 1918 r., Sława tak pisała na temat ówczesnej sytuacji kobiet: „(...) fuknęła, gdy się z hasłem równouprawnienia kobiet wyrwałam. – Jakie równouprawnienie, wybij sobie takie bzdury z głowy (...). Walczymy o uprawnienia kobiet; żądamy praw politycznych, prawa samostanowienia o sobie, kształcenia się, prawa dysponowania swoim majątkiem. Chcemy być jednym słowem pełnoprawnym obywatelem”⁴³.

Ostatnia z prezentowanych postaci, Elżbieta Zawacka (ur. jako Elisabeth Zawacki) urodziła się 19 marca 1909 r. w pozostającym pod zaborem pruskim Toruniu. Jej matką była Marianna Zawacka (z d. Nowak), zaś ojcem Władysław Zawacki, toruński kancelista Sądu Powiatowego⁴⁴. W Toruniu widoczne były silne wpływy germanizacji: większość mieszkańców miasta stanowili Niemcy, językiem urzędowym był niemiecki, zaś w szkołach obowiązywał całkowity zakaz nauczania

⁴³ Ibidem, s. 26.

⁴⁴ H. Solarczyk-Szwec, *Dzieciństwo i lata szkolne Elżbiety Zawackiej w Toruniu*, [w:] *Elżbieta Zawacka 1909-2009*, red. A. Frąckowiak, Radom 2009, s. 41.

języka polskiego. Ponieważ sprawdzano, czy rodziny polskich urzędników nie rozmawiają w domu po polsku, Zawaccy również porozumiewali się po niemiecku. W wieku 6 lat, w 1915 r. Elżbieta rozpoczęła naukę w Miejskiej Szkole Wydziałowej⁴⁵. W tym czasie wzrost rezerwy ludności polskiej, początkowo lojalnej wobec Niemców, spowodowany wybuchem wojny światowej w 1914 r. i związanymi z nią ograniczeniami (brak węgla, przerwy w dostawach energii, racjonowanie żywności), doprowadził do liberalizacji prawa: zezwolono m.in. na rozmowy telefoniczne w języku polskim i złagodzano cenzurę. W 1920 r. do Torunia wkroczyło Wojsko Polskie. 11-letnia wówczas Zawacka już po latach podkreślała, że wydarzenia tamtego roku miały kluczowe znaczenie dla zdefiniowania jej polskiej tożsamości⁴⁶. W 1922 r., po dwóch latach nauki języka polskiego, Elżbieta dostała się do Miejskiego Gimnazjum Żeńskiego w Toruniu, które ukończyła zdaniem matury w 1927 r. W opinii innych uczennic była „(...) surowa, poważna, trochę szorstka i bardzo rzeczowa. Zawsze punktualna, zdyscyplinowana. Lubiała dowodzić innymi, ale jednocześnie miała z nimi dobry kontakt, była lubiana. Te przymioty predysponowały ją do aktywności wojskowej”⁴⁷. W 1928 r. Zawacka rozpoczęła studia matematyczne na Wydziale Matematycznym Uniwersytetu Poznańskiego, zaś 17 grudnia 1930 r. dołączyła do kierowanego przez Marię Wittek Ruchu Przysposobienia Wojskowego Kobiet (PWK) w ramach Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju⁴⁸. Struktura ta przygotowywała przysposobienie wojskowe kobiet w całej Polsce. Oprócz prowadzenia hufców przy placówkach oświatowych, instruktorki realizowały również obozy wyjazdowe i drużyny pracy społecznej. W 1931 r. Zawacka

⁴⁵ Ibidem, s. 44.

⁴⁶ N. Iwaszkiewicz, *„Zo” – legenda AK. Biała sukienka jest gotowa*, [w:] Elżbieta Zawacka *„Zo”*, red. H. Tomaszewska-Nowak, Toruń 1999, s. 8.

⁴⁷ H. Solarczyk-Szwec, *Dzieciństwo i lata szkolne Elżbiety Zawackiej...*, s. 46-47.

⁴⁸ W. Wojdyło, *Aktywność wojskowa Elżbiety Zawackiej*, [w:] Elżbieta Zawacka..., red. A. Frąckowiak, s. 80.

zaangażowała się w pracę PWK: „(...) wszystkie wakacje szkolne przeznaczałam na obozy i kursy, bądź uzyskując coraz wyższe stopnie własnego wyszkolenia wojskowego, bądź pełniąc różne funkcje dowódcze i instruktorskie. Przez lata 1931-39 pełniłam także funkcje terenowe PWK, jako komendantka hufców szkolnych i pozaszkolnych PWK, zakładanych przeze mnie, i jako komendantka powiatowa PWK kolejno w powiatach Koło, Szamotuły, Tarnowskie Góry”⁴⁹. W 1935 r. Zawacka uzyskała tytuł magistra filozofii w zakresie matematyki, złożyła również egzaminy maturalne z logiki i psychologii ogólnej, po czym rozpoczęła pracę w Miejskim Gimnazjum Żeńskim w Toruniu⁵⁰. 15 maja 1936 r. uzyskała kwalifikacje do nauczania matematyki i fizyki w szkołach średnich w języku polskim i niemieckim⁵¹, po czym przeprowadziła się do Tarnowskich Gór. W szkołach, w których pracowała, uczyła również wychowania fizycznego oraz organizowała hufce PWK. W 1937 r. na wniosek Marii Wittek, Zawacka uzyskała urlop od pracy nauczycielskiej, w trakcie którego zdobyła najwyższy stopień instruktorski PWK. Jednocześnie pełniła funkcję Komendantki Rejonu Śląskiego, gdzie podlegało jej 19 komend powiatowych. W marcu 1939 r. powstało Pogotowie Społeczne PWK – w jego ramach Zawacka organizowała i prowadziła szkolenia sanitarne, przeciwpożarowe i z zakresu obrony przeciwlotniczej dla młodzieży ze Śląska. Ich celem było przygotowanie młodych kobiet do uczestnictwa w przyfrontowych działaniach wojennych. W swojej publikacji *Czekając na rozkaz* Zawacka twierdzi, że szkolenia objęły przeszło 700 tys. kobiet i dziewcząt⁵².

26 sierpnia 1939 r., podczas obozu instruktorskiego w Spale, Elżbieta otrzymała odgórny rozkaz mobilizacyjny. Wybuch wojny zastał

⁴⁹ E. Zawacka, *Życiorys napisany przez Elżbietę Zawacką* [w:] *Elżbieta Zawacka...*, red. A. Frąckowiak, s. 17.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Zawacka władała również językiem angielskim, francuskim i rosyjskim.

⁵² E. Zawacka, *Czekając na rozkaz. Pogotowie Społeczne Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet w przededniu II wojny światowej*, Lublin 1992, s. 425.

ją w Katowicach, gdzie uczestniczyła w organizowaniu placówek dworcowych i sanitarnych dla transportów wojskowych. Dzień później, na rozkaz opuszczenia miasta, wyruszyła do Lublina, a następnie do Lwowa, gdzie przydzielono ją do obrony przeciwlotniczej Komitetu Obywatelskiego Miasta jako żołnierza drużyn przeciwczołgowych Kobiecego Batalionu Pomocniczej Służby Wojskowej. Po kapitulacji miasta 22 września 1939 r., Zawacka powróciła do Torunia. W październiku dotarła do Warszawy, gdzie przyjaciółka, Maria Zawodzińska, umożliwiła jej dołączenie do Służby Zwycięstwu Polski (późniejszego Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej). 2 listopada 1939 r. Zawacką pod pseudonimem „Zelma” zaprzysiężono do Wydziału (V) Łączności Konspiracyjnej⁵³. W jego ramach zorganizowała ona Konspiracyjną Komórkę Kobiecą Okręgu Śląskiego, liczącą około 200 osób. Sprawowała jej kierownictwo do grudnia 1940 r., pełniąc jednocześnie obowiązki kurierki i szefa łączności Komendy Okręgu Śląskiego. Wymagało to wielokrotnego przekraczania granicy Generalnego Gubernatorstwa z terenami wcielonymi do III Rzeszy, lecz dzięki przeszkoleniu i doświadczeniu, perfekcyjnej znajomości języka niemieckiego, „aryjskiemu” wyglądowi i zorientowaniu w technikach działalności konspiracyjnej Zawacka nie miała z tym trudności. W obawie przed schwytaniem przez Gestapo zawsze nosiła przy sobie cyjanek. W grudniu 1940 r. Zawacką przeniesiono do Komendy Głównej ZWZ w Warszawie. Tam dołączyła do „Zagrody” – Wydziału Łączności Zagranicznej KG ZWZ, gdzie otrzymała pseudonim „Zo”. Wykonywała zadania kurierskie – z fałszywymi dokumentami, wystawianymi na fikcyjne nazwiska, ponadstukrotnie przekroczyła granice państw europejskich⁵⁴. Przenosiła pieniądze, wyznaczała trasy kurierskich przerzutów oraz pośredniczyła w przekazywaniu przesyłek do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Do pracy kurierskiej Zawacka wyko-

⁵³ W. Wojdyło, *Aktywność wojskowa...*, s. 82.

⁵⁴ Ibidem.

rzyszywała kontakty nawiązane w latach działalności w PWK oraz nauczania w szkołach. W tym samym czasie podjęła również studia pedagogiczne na tajnej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Studium Kulturalno-Społecznym prof. Heleny Radlińskiej. W maju 1942 r. uniknęła aresztowania po „śląskiej wyspie” „Zagrody”, w wyniku której zatrzymano i osadzono w KL Ravensbrück jej siostrę Klarę⁵⁵. Za Zawacką wysłano list gończy, co uniemożliwiło jej dalsze podróże do Berlina. W czerwcu 1942 r. wyznaczono ją na emisariuszkę gen. „Grota” Roweckiego, dowódcy AK, do sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Zlecono jej zadanie raportu na temat sytuacji w Polsce władzom na uchodźstwie, ustalenie dogodnej formy łączności na trasie Warszawa-Londyn oraz przekazanie ministrowi spraw wojskowych, gen. Marianowi Kukielowi żądania „Grota” dotyczącego ustawy w sprawie nadania kobietom żołnierzom AK statusu żołnierza WP. Do Londynu udało jej się dotrzeć 4 maja 1943 r. Jej misja przyniosła wymierny sukces w postaci dekretu z 27 października 1943 r. zrównującego prawa i obowiązki żołnierzy obu płci, podpisanego przez prezydenta Władysława Raczkiewicza. Po otrzymaniu rozkazu powrotu do kraju jako jedyna kobieta w gronie 316 cichociemnych przeszła szkolenie spadochronowe i w nocy z 9 na 10 września 1943 r. uczestniczyła w zrzucie na polach w Ossowcu⁵⁶.

W Polsce Zawacka wznowiła działalność w „Zagrodzie”, kierując ruchem kurierów na trasach do Szwecji, Francji i Szwajcarii. Po kolejnej zdradzie w organizacji, w marcu 1944 r. ukrywała się w klasztorze sióstr niepokalanek w Szymanowie. Na wieść o przewidywanym wybuchu powstania warszawskiego opuściła klasztor i udała się do Warszawy, gdzie skierowano ją do pracy w szefostwie Wojskowej Służby Kobiet (WSK). Po zakończeniu powstania otrzymała awans na

⁵⁵ A. Matlakiewicz, *Wielka Brytania w życiu i pracy naukowej Elżbiety Zawackiej*, [w:] *Elżbieta Zawacka...*, red. A. Frąckowiak, s. 221.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 222.

kapitana Wojska Polskiego i opuściła stolicę. Przeniosła się do Krakowa, gdzie podjęła jeszcze jedną próbę odbudowy „Zagrody”. Wskutek rozwiązania struktur organizacyjnych AK w lutym 1945 r., zdemobilizowana Zawacka podjęła działalność niepodległościową w Delegaturze Sił Zbrojnych w Warszawie⁵⁷.

Po wojnie skupiła się na samorealizacji naukowej. W 1946 r. skończyła studia z pedagogiki społecznej na Uniwersytecie Łódzkim i podjęła pracę w MON jako instruktorka Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Kontynuowała ją do stycznia 1948 r., kiedy powróciła do pracy naukowej jako referentka Instytutu Służby Społecznej i asystentka Katedry Pedagogiki Społecznej UŁ⁵⁸. 5 września 1951 r., pod zarzutem szpiegostwa na rzecz obcego wywiadu i szkodliwej działalności na rzecz państwa polskiego, Zawacka została aresztowana przez Urząd Bezpieczeństwa. Zatrzymanie poprzedziła rewizja w jej mieszkaniu, podczas której zniszczono cały materiał badawczy zgromadzony na potrzeby pracy doktorskiej *Metody instruktorskie w oświacie dorosłych*⁵⁹. 23 stycznia 1952 r. została skazana na 5 lat pozbawienia wolności, co oznaczało zakaz wykonywania zawodu nauczyciela. 24 lutego 1955 r. odzyskała wolność na mocy amnestii, udało jej się również znieść otrzymany zakaz. Kontynuowała pracę naukową - 23 czerwca 1965 r. na podstawie rozprawy doktorskiej *Szkola korespondencyjna i jej uczniowie*, otrzymała stopień doktora nauk humanistycznych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, zaś 3 maja 1972 r., na podstawie rozprawy *Przeszkody i niepowodzenia w studiach pracujących nauczycieli*, uzyskała habilitację⁶⁰. Pod koniec lat 60. rozpoczęła badania historyczne poświęcone udziałowi kobiet w walkach niepodległościowych w latach 1939-45, zaś w 1974 r. została członkiem i przed-

⁵⁷ W. Wojdyło, *Aktywność wojskowa...*, s. 85.

⁵⁸ *Autoreferat Elżbiety Zawackiej na temat przebiegu pracy naukowej*, [w:] Elżbieta Zawacka..., red. A. Frąckowiak, s. 22.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ E. Zawacka, *Życiorys...*, s. 19.

stawicielem Rady Kształcenia Korespondencyjnego przy UNESCO na kraje Europy Wschodniej, co umożliwiało jej podróże do państw bloku komunistycznego. Oferowano jej także stanowiska akademickie, m.in. w Gdańsku i Toruniu. W 1978 r. przeszła na wcześniejszą emeryturę, jednak w kolejnych latach nadal angażowała się w liczne inicjatywy naukowe i historyczne. Przyznawano jej kolejne odznaczenia państwowe (m.in. Order Orła Białego w 1995 r.), awanse naukowe (tytuł profesora UMK w 1996 r.) i wojskowe (stopień generała brygady w 2006 r.)⁶¹. Zawacka zmarła 10 stycznia 2009 r. i zgodnie ze swoim życzeniem została pochowana w Toruniu, na cmentarzu św. Jerzego, gdzie spoczywała jej rodzina.

Motyacją do wojskowej i wywiadowczej działalności Elżbiety Zawackiej były bez wątpienia pobudki patriotyczne oraz realizowana przez całe jej życie chęć ciągłej samorealizacji i rozwoju naukowego, uwieńczona zdobyciem tytułu profesorskiego. Ona sama nie uważała się za bohaterkę i nie zrezygnowała z aktywności patriotycznej – nawet na emeryturze, po latach aktywnego uczestnictwa w strukturach niepodległościowych, angażowała się w przedsięwzięcia mające na celu zachowanie pamięci o wojennej działalności Polaków. Decyzja o dołączeniu do Ruchu Przysposobienia Wojskowego Kobiet dała Zawackiej możliwość wykorzystania jej talentu pedagogicznego nie tylko do przekazania młodzieży wiedzy szkolnej, ale również do szerzenia idei niepodległości i faktycznego wzmocnienia obronności państwa polskiego – podczas pracy jako instruktorka PWK Zawacka przyczyniła się do przygotowania tysięcy młodych dziewcząt do służby w obronie ojczyzny. Bezspornym sukcesem Elżbiety Zawackiej było zachowanie własnej tożsamości i wytrwałość w dążeniu do postawionych sobie celów. Nie byłoby to możliwe, gdyby nie jej wytrwałość i przekonanie o słuszności podejmowanych przez siebie działań. Pomimo piętrzących

⁶¹ K. Minczykowska, *Kalendarium życia Elżbiety Zawackiej (19 III 1909-10 I 2009). Wybór najważniejszych dat*, [w:] *Elżbieta Zawacka...*, red. A. Frąckowiak, s. 34–39.

się trudności, z których za najbardziej dotkliwe należy uznać niesłuszne oskarżenie o działalność na szkodę państwa polskiego i zniszczenie całego dorobku naukowego, Zawacka nie ustawała w realizacji przyjętych postanowień, a jednocześnie pozostawała wierna sobie i wyznawanym przez siebie wartościom: „Nie, nawet to ubeckie więzienie... To nie było ważne. Ważne było, żeby jeszcze coś zrobić”⁶².

Analizując życiorysy Izabelli Horodeckiej, Władysławy Macieszyny i Elżbiety Zawackiej, można zauważyć niezwykle podobieństwo ich losów. Młode, urodzone w polskich, patriotycznych rodzinach kobiety, aktywnie działały w konspiracyjnych strukturach państwa polskiego, realizując zarówno zadania kurierskie, jak również pozyskując informacje strategiczne dla funkcjonowania organizacji wojskowych i niepodległościowych. Sukcesów w działalności wywiadowczej można upatrywać w czynnikach zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Wśród pierwszej grupy należy wymienić przede wszystkim wychowanie w poszanowaniu tradycji i idei niepodległościowych, dbałość rodziców o gruntowne wykształcenie córek, zwłaszcza w kwestii nauki języków obcych oraz powszechnie panujące przekonanie o nieprzydatności kobiet w strukturach wojskowych. Dzięki temu ostatniemu kobiety wzbudzały mniejsze podejrzenia o działalność szpiegowską, co przekładało się na efektywniejsze działanie. Warto również zauważyć, że żadna z kobiet nie założyła rodziny i nie zdecydowała się na macierzyństwo – dzięki temu bohaterki niniejszego opracowania mogły w pełni angażować się w realizowane przez siebie zadania konspiracyjne i wojskowe. Nie musiały stawać przed koniecznością wyboru pomiędzy zgodą na realizację zadań obarczonych najwyższym poziomem ryzyka a potencjalnym osieroceniem dzieci. Wśród czynników wewnętrznych można wskazać cechy łączące wymienione kobiety: inteligencję, spryt, zdolności aktorskie, ale także wierność wyznawanym przez siebie ide-

⁶² Ł. Kamiński, *Generał brygady Elżbieta Zawacka „Zo” (1909–2009)*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2015, s. 2.

om i wartościom, przekonanie o słuszności podejmowanych działań oraz nieustanne dążenie do rozwoju i samorealizacji, czego odzwierciedleniem jest szeroki zakres aktywności podejmowanych przez każdą z bohaterek.

Kobiety te łączy również sposób, w jaki zostały potraktowane przez władze państwa, dla którego poświęciły zdrowie i lata młodości. Horodeckiej władze PRL konsekwentnie odmawiały wydania paszportu, dzięki któremu mogłaby dołączyć do męża. Macieszyna była zmuszona latami toczyć walki o mieszkanie i przyznanie skromnej renty na leczenie zrujnowanego przez lata działalności zdrowia. Zawacka została aresztowana przez UB, pozbawiona dorobku naukowego i skazana na karę więzienia za działalność na szkodę państwa polskiego, co opóźniło rozwój jej kariery naukowej, ale go nie powstrzymało.

Wśród innych podobieństw łączących te kobiety należy wskazać również ich motywację do działania na rzecz państwa – były to pobudki wynikające z poczucia głębokiego patriotyzmu i przywiązania do ojczyzny. Każda z przedstawionych kobiet pracowała w okresie największego zapotrzebowania na informacje wywiadowcze: w czasie II wojny światowej i w latach bezpośrednio ją poprzedzających. Działały w strukturach Armii Krajowej, gdzie Horodecka była odpowiedzialna za likwidację kolaborantów i zdrajców Rzeczypospolitej, Macieszyna wykonywała zadania kurierki, przenosząc raporty i meldunki kluczowe dla polskiego dowództwa, zaś Zawacka poświęciła się pracy organizacyjnej w strukturach dowódczych wydziału łączności, co nie oznaczało jednak zarzucenia przez nią obowiązków wymagających narażenia życia – jako kurierka przenosiła zadania dla kolejnych jednostek rozpoznania. Działalność Izabelli Horodeckiej, Sławy Macieszyny i Elżbiety Zawackiej doceniono w dużej mierze dopiero po ich śmierci, jednak trudno uznać spóźnione gesty honorowe za właściwe traktowanie osób, które z narażeniem życia działały na rzecz obrony ojczyzny.

Bibliografia

Opracowania:

- Chlebowski C., *Wachlarz: monografia wydzielonej organizacji dywersyjnej Armii Krajowej: wrzesień 1941 - marzec 1943*, Warszawa 1983.
- Elżbieta Zawacka 1909-2009, red. A. Frąckowiak, Radom 2009.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., *Żeńskie oddziały sabotażowo-dywersyjne w strukturach armii podziemnej w latach 1940-1944 na podstawie relacji wspomnień ich członkiń*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2015, nr 2(26).
- Podrygałło J., *Ach te dziewczęta. DYSK we wspomnieniach i relacjach*, Warszawa 1996.
- Słowiński P., *Bohaterowie i zdrajcy. Polacy w służbach różnych wywiadów*, Chorzów 2012.
- Weber Maria, *Agentka dwóch wojen. Władysława Macieszyna „Sława” 1888-1967*, Warszawa 2014.
- Zawacka E., *Czekając na rozkaz. Pogotowie Społeczne Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet w przededniu II wojny światowej*, Lublin 1992.

Źródła internetowe:

- Biskup Mateusz, *Iza, co nie знаła strachu*, [online], www.blogbiszopa.pl/2011/05/Iza-co-nie-zнала-strachu, dostęp: 22 V 2016.
- Dufurat J., *Pod komendą Piłsudskiego: kobiety w formacjach legionowych w okresie I wojny światowej*, [online], <http://mjp.najlepszymedia.pl/pod-komenda-pilsudskiego-kobiety-w-formacjach-legionowych-w-okresie-i-wojny-swiatowej>, dostęp: 27 V 2016.
- Gębski S., Książek K., *Izabella Horodecka z domu Malkiewicz (w Konspiracji Teresa Zawilska) (1908-2010)* [online], www.ktkaj.pttk.pl/IzaHorodecka.html, dostęp: 22 V 2016.
- Horodecka I., *Izabella od wyroków*, rozm. przepr. Włodzimierz Kalicki, [online], www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,2929999.html, dostęp: 22 V 2016.

Women's experiences in conspiracy and independence activity in 1914–1945

Summary: The aim of the paper is to present women fighting for Polish independence and taking part in underground activities during the 1914-1945 period. Izabella Horodecka, Władysława Macieszyna, and Elżbieta Zawacka were all active in the

structure of Polish intelligence and counterintelligence service during that time. There was an ongoing discussion in the media about how such women reconciled their family duties with working for secret services, at the same time risking their lives to defend their homeland. Women employed in secret services usually carried classified information from one place to another, which was a continuation of the tradition of women employed in special services, where they used to be couriers (due to their cleverness and ability to adapt to unforeseen situations). However, even in those years, there were women who did not stop at the role of couriers and were active in the structures organizing military actions targeted to eliminate the enemies of the state. While analyzing their biographies, one can notice that their lives and war experiences, personalities, and motivations were similar; they also undertook the same activities to fight for the Polish state. They were all young, born to Polish patriotic families, and they devoted their lives to do intelligence work for Poland. They were carrying out both courier tasks, also actively obtaining strategic information for the functioning of military and independence organizations. The analysis of the subject matter, confirmed by the research, allows stating that women played a secondary role in the structure of Polish special services, but their work was necessary for the proper and efficient functioning of these services.

Keywords: *women, Poland, intelligence, counter-intelligence, independence, 20th century*

Słowa kluczowe: *kobiety, Polska, wywiad, kontrwywiad, niepodległość, XX w.*

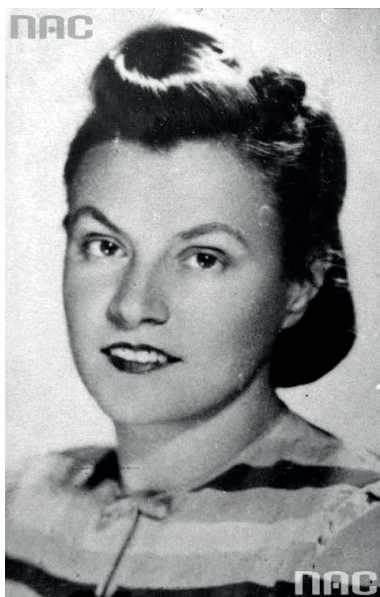
Władysława Macieszyna

Witryna Edukacyjna Kancelarii Senatu, <https://senat.edu.pl/historia/senat-rp-w-latach-1922-1939/senatorowie-ii-rp/senator/wladyslawa-macieszyna>

Elżbieta Zawacka

Muzeum Powstania Warszawskiego - Powstańcze biogramy -
<https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/elzbieta-zawacka,51470.html>

Izabella Horodecka

Muzeum Powstania Warszawskiego - Powstańcze biogramy -
<https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/izabella-horodecka,11826.html>